

موسیقی سگ.....وت

تأویل فضای تهی در موسیقی و معماری

سمیه فعال محمدعلی

مربی دانشگاه آزاد اسلامی شوشتر-گروه معماری و گرافیک

دکتر بهنام جلالی جعفری

استادیار دانشگاه علم و فرهنگ

چکیده

معماری موسیقی مجسم است، که آوای فرشتگان ملکوتی را در چشم مخاطبان متبلور می‌سازد. نظام هندسی مشترک هر دو هنر ناخودآگاه ما را به سوی پدیده‌ای هم‌سان هدایت می‌کند، که به دنبال وجوه مشترکی در آن‌ها باشیم. این همگونی و هارمونی، حسی خوشایند در دیدگان مخاطب پدید می‌آورند و او را به بازنگری مجدد و تعمق در فضا وا می‌دارد. هدف از این پژوهش بازیابی رموز موسیقی و معماری و دریافت وجه تشابهاتشان می‌باشد. پرسش اصلی فرا روی پژوهش حاضر این است که: «وجه تشابه معماری و موسیقی مؤکد بر چه المان‌هایی است؟»

در پی پاسخ به پرسش فوق، این پژوهش مروری گذرا بر شرح عالم اصوات و جایگاه آن در هنر اسلامی دارد و بر اساس مطالعات و تحقیقات صورت گرفته، به شیوه کتابخانه‌ای و به روش تحلیلی، از منظر اندیشمندان و شرق‌شناسان معاصر نوشته شده است. نتایج پژوهش نیز نشان از آن دارد که هنرهای سمعی-بصری در اسلام به بیان صفات جمالی الهی می‌پردازند، که این دیدگاه در دوران معاصر موثر بر هنر غرب نیز بوده است.

سرخ‌پوستان کاسنا^[۱۰]، و ملک المقرب اسرافیل که با دمیدن در صور خود نفخه‌ای برای احياء و نفخه‌ای برای اماته (میراندن) دارد، همه الهه‌گانی از دنیای اصوات و موسیقی به‌شمار می‌روند. صوت بجز کاربرد ارتباطی و زبانی، می‌تواند جنبه‌های موزون و آهنگین نیز به خود بگیرد. این کارکرد صوت فضایی غالب و مرکب از خود بازتولید می‌نماید که در مقاله پیش‌رو به شناسایی این فضاها می‌پردازیم.

در جهان اسلام (خاورمیانه) موسیقی ابتدا با معیارهای شهوت‌رانی به ابتداء گرایش پیدا کرد و بیشتر در جهت ارضای امیال و هوسهای عموم بر آمد. از این روی متفکران اهل ایمان از این موسیقی دوری جستند، اما پس از نفوذ و رویکرد دیدگاه الهی شرقی در موسیقی، موسیقی صورت و سیرتی روحانی و آسمانی یافت. با روند رو به رشد دیدگاه الهی در شرق، «موسیقی دانان مسلمان، افزون بر اختراع آلات موسیقی جدید و ساختن آهنگ‌های تازه، کتاب‌هایی در علم موسیقی تألیف کردند.» (مددپور، ۱۳۷۴: ۱۵۶)

رویکرد متین اسلامی به موسیقی آن را از وجوهات ظاهری و ناسوتی دور کرد. و به وسیله‌ای برای اعتلای احساسات و دگرگونی جان مبدل شد. «اسلام در تلاوت قرآن و سایر نواهای دینی مربوط به پیامبر و محتاجات قدسی، موسیقی را به نردبانی برای وصول به حضور الهی مبدل ساخته است. و موسیقی معنوی را به ارتعاش و پژواکی از «حقیقت»، که در آن واحد درون ذات و متعالی است، بدل کرده است.» (نصر، ۱۳۸۹: ۱۶۹)

«در سده نهم هجری [معادل ۱۵ میلادی] سبک موسیقی خراسانی و فارسی متداول شد. و در اواخر قرون تازه‌های مورد توجه قرار گرفت که هنوز هم میان مسلمانان مشرق متداول است. بی‌تردید، موسیقی عربی و اسلام تحت نفوذ موسیقی ایران و روم شرقی بود. آنچه مسلم است کتاب «الف‌لیل و لیل» به خوبی اهمیت موسیقی

صوت ابتدایی‌ترین تمایز میان جمادات و دیگر مخلوقات (حیوانات و انسان‌ها) در پهنه هستی است، که گوناگونی آن تمایزی عمیق میان حیوان-انسان و انسان-انسان را پدید می‌آورد. اصوات تجسد مادی از ایماژهای ذهنی‌اند، که در مجموعه‌های همگون زبان، منجر به پایه‌ریزی گفتار و گویش‌های متفاوت می‌شوند. موسیقی و معماری از هنرهای کهنی محسوب می‌شوند که در طی دوران تحت ساختارها، تناسبات و اصولی شکل تکوین یافت‌های به خود گرفته‌اند. از دوران‌های پیشاتاریخ فیلسوفان و تاریخ‌دانان این دو هنر را در رده هنرهای مادر قرار دادند. چنان‌که به عقیده شوپنهاور^[۱] فیلسوف موسیقی‌دان، «موسیقی عالی‌ترین نوع هنری بود و تمام هنرها می‌خواهند به مرحله موسیقی برسند. در عین حال معماری هنری بصریست که شوپنهاور آن را مصالحی میان زیبایی و سودبخشی می‌داند، و آگوستینوس^[۲] می‌گوید: معماری از نظر من همان شهود است، شهود زیبایی‌های ملکوت در عالم ماده با مکانیزمی به نام فضا.» (صادق‌پور و خلیل‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۰۷-۱۰۸)

هنر سنتی ایران بخش منحصر به فردی از هنر سنتی جهان به‌شمار می‌رود. که قالبی اسلامی به خود گرفته است و بازتابی از هستی را در خود متبلور می‌سازد. هنر سنتی با پرورش اندیشه توحیدی و پرداخت ساحت وحدت در کثرت «حیاتی مشترک برای وحدت بیشتر جمع بر اساس ایده‌ای مقدس» (یثربی، ۱۳۸۳: ۲۸۳) پدید آورده است.

در این پژوهش سعی بر آن شده تا با شناخت المان‌های مشترک موسیقی و معماری در هنر اسلامی، به وجه تشابهات آن‌ها دست یابیم. بیشک هنر غرب و شرق در طی تاریخ بی‌تأثیر از یکدیگر نبوده‌اند و در دوران مدرن هنرمندانی چون هانری ماتیس^[۳]، پل گوگن^[۴] و واسیلی کاندینسکی^[۵] رو به هنر شرق می‌آوردند. به طوری که هانری ماتیس در نمایشگاه هنر اسلامی مونیخ می‌گوید: «شرق ما را نجات داد». این سخن ماتیس نشان از چه دارد؟ نشان از آن است که جهان بینی دکارت و نیوٹن دیگر پاسخگوی نیاز درونی این جامعه نیست. و آرمان‌های هنر مدرن در پی تحولی ژرف است که این تحول را در گرو فضای عالم خیال شرق می‌یابد. در نهایت نگاه کوتاهی به بازتاب‌های هنر شرق بر غرب مدرن خواهیم داشت.

۱- ساحت معنوی اصوات

ایزدان، الهه‌گان و فرشته‌گان موسیقی از دوران باستان تا امروزه در ادیان مختلف به شیوه‌های گوناگون پا نهاده‌اند. به عنوان مثال: سرسوتی^[۶] در هند و آپولون^[۷] در یونان، موز^[۸] الهه‌گان موسیقی دختران ژئوس در یونان، خدای رعد واکان^[۹]، در میان

۱- آرتور شوپنهاور: (۱۷۸۸-۱۸۶۰ میلادی) فیلسوف آلمانی که یکی از بزرگترین فلاسفه اروپا و فیلسوف پرنفوذ تاریخ در حوزه اخلاق، هنر، ادبیات معاصر و روانشناسی جدید است.

۲- آگوستینوس (یا آگوستین قدیس) از اولین فیلسوفان مسیحی قرون وسطاست.

۳- هانری ماتیس (۱۸۶۹-۱۹۵۴): نقاشی فرانسوی که بر نقاشی اوایل قرن بیستم تأثیر بسیاری گذاشت. به سبب نوآوری‌هایش و اثرگذاری‌اش بر معاصران، یکی از مهم‌ترین هنرمندان سده بیستم به‌شمار می‌آید. اهمیت تاریخی کشف‌های او در عرصه رنگ‌ناب را می‌توان در حد ستاورد کوپیسیم در آزادسازی فرم از قید بازنمایی عینی دانست.

۴- اوژن آتری پل گوگن (Gauguin Paul) (۱۸۴۸-۱۹۰۳): نقاش و تندیسگر فرانسوی و یکی از مهم‌ترین چهره‌های سبک پس‌ادریافت‌گری بود.

۵- واسیلی واسیلیویچ کاندینسکی (۱۸۶۶-۱۹۴۴): یک نقاش و نظریه‌پرداز هنری روس بود. از آن‌ها که او نخستین نقاشی‌های مدرن انتزاعی را خلق کرده‌است، یکی از معروف‌ترین و اثرگذارترین هنرمندان سده بیستم به‌شمار می‌آید.

۶- سرسوتی: ایزدبانو آموزش، هنر، خنیاگری و رودخانه در آئین هندو است. سرسوتی را به نام رودخانه سرسوتی در ودا، بدین نام خوانده‌اند. هندوان وی را همسر برهما، خدای آفرینش می‌دانند. وی به همراه پروتی و دورگا، از سه ایزدبانوی جاودانه آئین هندو است که همسران سه خدای آئین هندو برهما، ویشنو و شیوا هستند. فرزندان سرسوتی، وداها هستند که کهن‌ترین نوشته‌های مینوی آئین هندو به‌شمار می‌آیند.

۷- آپولون، خدای روشنائی (خورشید)، موسیقی، کمانداری (امانه برای جنگ یا شکار)، پزشکی، هنرها و پیشگویی در اسطوره‌های یونان و رومی است. آپولون فرزند ژئوس و لثو و برادر دوقلوی آرتیمیس بود.

۸- در اساطیر یونانی دختران ژئوس، خدای خدایان، موز یا موزه Muse The نامیده می‌شدند.

تصویر شماره ۱: مراسم طبل زنی همراه با اذان در بشرویه، (سایت گلشن طبس)

موسیقی مصر باستان است، از سرچشمه موسیقی اقوام آریایی کهن سیراب می شود و به موسیقی یونانی، که فیثاغورث از آن سخن می گفت، بی شباهت نیست. اما در دوره اسلامی، موسیقی طریق دیگری در پیش گرفت و مسیری را دنبال دارد که بیش از پیش صبغه نظارگی^{۱۳۲} داشت. اسلام با منع و تحریم وجه اجتماعی موسیقی، موسیقی کلاسیک ایرانی را به مسیری باطنی هدایت کرد و آن را به هنری نظارگر بدل ساخت. حالات معنوی که موسیقی سنتی ایرانی برمی انگیزد، با «احوال» عرفا و از این طریق با روح قرآن پیوند دارد.» (نصر، ۱۳۸۹: ۸۹)

هنر سنتی همواره با آرایه ها و عناصر برخوردار است از تفکر جمعی بشر پیشین تنیده بوده، این موتیف ها در طی گذر زمان، روند تکراری خود را در فنون مختلف طی کرده و متأثر از هویت های نوین آن جامعه، مجدد پا به عرصه می نهند. موسیقی ایرانی، نیز همچون دیگر هنرهای اسلامی، مملو از سکوت و آرامشی جاویدان است و قالب صوتی را متجلی می سازد که متعلق به عالم صور و مظاهر است. ریشه هر صوت در اعماق کیهانی عالم وسیع، سکوت است، که نیروی رعب آور و حیات بخش از هستی را خاطر نشان می نماید.

«در تصوف نجات انسان از طریق تحولی درونی است که در همین نشأت و در قالب زندگی، موسیقی «سکوت ابدیت» را استماع کند. هدف تصوف سوق دادن آدمی از عالم صورت به عالم معناست. این صورت، می تواند شکلی هندسی در معماری، طرحی در نقاشی و خطاطی یا آهنگی در موسیقی باشد. اما موسیقی در بین هنرهای سنتی مقامی خاص دارد، از آنجا که از همه هنرها کمتر با اشکال و صور ماده سروکار داشته و دارای پیوند مستقیم تری با عالم مجردات است. عرفای اسلامی موسیقی را بهترین وسیله اظهار لطیف ترین اسرار الهی می دانند. مولوی می گوید: موسیقی سنتی اسرار عهد ازلی میان خداوند و انسان را در حجاب نغمه بیان می کند؛

مطرب آغازید نزد ترک مست در حجاب نغمه اسرار الست

در عالم قدسی روح مستمع دائمی موسیقی جاویدان این عالم بوده و از هماهنگی و زیبایی آن بهره یافته و در آن شرکت داشته است. موسیقی معنوی، مانند موسیقی سنتی ایران، یکی از قوی ترین طرق بیداری انسان مستعد از خواب غفلت است.» (نصر، ۱۳۸۹: ۱۷۴ الی ۱۷۶)

تأویل و تفسیر هر اثر هنری به دوگانگی صورت و سیرت اثر بازگشت دارد در تعریف

۱۳ - نظارگی: نظارگی. [ن/ز/ر] (ص نسبی) بیننده، تماشاچی، تماشاگر (لغتنامه دهخدا)

را میان اعراب و ایرانیان نشان می دهد. برای هر موضوع خانوادگی، اخلاقی، عاطفی و اجتماعی، موسیقی مخصوصی وجود داشته است.» (آرنولد و گیوم، ۱۳۲۵: ۱۳۶ الی ۱۳۷)

عرفا بر این عقیده بودند که پیوستگی تأثیر روحانی موسیقی بر روح، امری ازلی است و هنگام استماع موسیقی، بار دیگر کلام حق را می شنوند. «در دیدگاه جلال الدین مولوی^{۱۳۱}، [موسیقی] از اهمیت خاصی برخوردار است. حتی تلاوت قرآن نیز در آن واحد هم موسیقی و هم شعر است، و چون کلام... است، به مقوله ای ورای مقولات هنر بشر تعلق دارد. اذان همواره به صورت آواز گفته می شود،^{۱۳۲} همچون تلاوت قرآن که برای مومنین مغذی ترین موسیقی است، کما اینکه در حرم امام رضا (ع) در مشهد، هر صبح طلوع آفتاب را با طبل و نقاره خوشامد می گویند.» (نصر، ۱۳۸۹: ۱۶۳) در منطقه بشرویه و طبس و کشور سوریه اذان شکل نوعی بیدار باش و به صورت آواز صبح سحرگاه ماه رمضان، به همراه طبل و نقاره در سه نوبت نواخته می شود و هر نوبت ۵ دقیقه به طول می انجامد. چنان که صدای آن تا ۵ کیلومتری به گوش می رسد. (تصویر شماره ۱)

محمد مددیپور بر این باور است که: «هنر مقدس همواره دو غایت بنیادی داشته است. اول زیبایی صورت عبادات و دوم نگرهبانی و حفاظت از آن. سفارش پیامبر در قرائت قرآن، لحنی خوش و آهنگین و موزون بود که به نظم موسیقایی می رسید.» (مددیپور، ۱۳۸۷: ۴۱۳) دکتر نصر بر این باور است: «روح از طریق موسیقی سنتی به سرزمین اصلی خود رجوع می کند.» (پوریوسف زاده و دیگران، ۱۳۸۹: ۳۹)

«موسیقی ایرانی اگر چه تحت تأثیر سنت های موسیقایی متفاوتی، به ویژه

۱۱ - جلال الدین محمد بلخی معروف به مولوی و مولانا و رومی (۵۸۶-۶۵۲ هجری) از مشهورترین شاعران ایرانی تبار پارسی گوی است.

۱۲ - در برخی از مناطق جهان اسلام، چون اندونزی، اذان با نای طبل همراه است که تندتر از آوای مؤذن صدا را در دل جنگل می پراکند.

معنایی هنر اسلامی می‌توان گفت: هنر اسلامی نمایش وجوهات سیرت در صورت است. ارزش معنایی، هنر اسلامی را به امر قدسی ای رجعت می‌دهد که از زیبایی حقیقی (جمال الهی) نشأت گرفته است. چون ذات اقدس الهی، عین زیبایی است، پس صوری که بیانگر پیام الهی اند، متجلی زیبایی الهی اند. از اینجا درمی‌یابیم «صورت خیالی هنر اسلامی متکفل محاکات و ابداع نور جمال ازلی حق تعالی است، نوری که جهان در آن آشکار می‌شود و جمال او را چون آینه جلوه می‌دهد.» (مددپور، ۱۳۶۸: ۶۰)

فضای تهی و خلوت خیال یکی از بارزترین مشخصه‌های دنیای هنر شرقی است که شرق دور را به خاور میانه پیوند می‌دهد. ایجاد فضای تهی توسط معماران، موسیقی دانان و هنرمندان شرقی امکان خلق فضایی را به آن‌ها می‌دهد که در آن صرف غیاب جسمانیت به درونگرایی و نظارگی منتهی می‌شود. به قول دکتر نصر: "فضای تهی در هنرهای تجسمی، بی‌ارتباط با استفاده از سکوت در موسیقی و شعر نیست." (نصر، ۱۳۸۸) که در اصل رجوع یگانه و وحدت یکپارچه‌ای از تمام هنرها به سوی یک هدف است. چونان که مرغان همه سر به کوی قاف نهند و همه گان یکی، «سیمرغ» شوند، هنرهای اسلامی نیز همه گان یکی شوند و به احد رسند. و به قول استاد محمد مددپور: "تجلی توحید و توجه به عمق از دیدگاه‌های هنرمند مسلمان است که از کثرت به وحدت نائل آید." (مددپور، ۱۳۶۸: ۶۱)

۲- فن‌شناسی موسیقی و معماری

تا زمانی که انسان در برهه انسانیت قرار دارد، در فضا محور عمودی به سوی او گشوده است و با تجربه زمان مراتب وجود را طی می‌کند تا به مرحله تجلی و «ابدیت» دست یابد. دین و سنت در تمام اوقات می‌کوشند تا ارتباطی را از آلود میان واقعیت ملموس و ابدیت (زمان مندی که درخور آدمیست)، نظام‌مند سازند. این تصور متفاوت، در ادیان و مذاهب مختلف به شیوه‌هایی گوناگونی بیان گشته، اما به‌طور حیرت‌آوری با سبیل‌های یکسان نمود یافته است. شناخت هنر اسلامی بدون شناخت علمی و زیرساختی آن امکان‌پذیر نمی‌باشد، هنر اسلامی سراسر بر پایه محاسباتی دقیق، به جایگاهی برای تجلی تصورات ذهنی هنرمند از متافیزیک مبدل گشته است. «برونلسکی^[۱۴] معتقد است: در تمدن اسلامی هنرمند و ریاضی دان، به معنای واقعی کلمه یکی شده بودند.» (بلخاری، ۱۳۸۸: ۲۱)

«همنشینی موسیقی و ریاضیات در ذهنیت فیثاغورثیان^[۱۵]، ابواب معرفتی مهمی را بر ذهن و روح بشر گشود و موسیقی، که نسبت بسیار گسترده‌ای با عدد و هندسه داشت، عاملی برای عروج و صعود روح و ادراک رقص و چرخ افلاک توسط فیثاغورثیان شد. آن‌ها اولین کسانی بودند که پی بردند می‌توان فواصل میان نت‌های چنگ را با عدد بیان کرد. این کشف برای فیثاغورثیان نیروی عرفانی داشت. راسل^[۱۶] معتقد است: بزرگترین منشأ اعتقاد به حقیقت کامل و ابدی و نیز اعتقاد به عالم معقول و نامحسوس همان ریاضیات است. نظریات عرفانی درباره نسبت زمان و ابدیت نیز به‌وسیله ریاضیات مطلق تقویت می‌شود. ترکیب ریاضیات و الهیات، که با فیثاغورث آغاز شد، در یونان و قرون وسطی و عصر جدید تا شخص کانت^[۱۷] صفت مشخص فلسفه دینی شد. این

۱۴- فیلیپو برونلسکی: معمار و مهندس مشهور ایتالیایی نیمه نخست سده پانزدهم میلادی است. فیلیپو برونلسکی که آموزش زرگری دیده بود و در فنون کار با فلزات (بیکره‌های نقره در محراب سان جاکوئو در کلیسای جامع پیستویا) و خراطی (شمایل تصلیب عیسی در بازیلیکای سانتا ماریا نوولا در فلورانس) مهارت داشت، در نتیجه چند سفر به رم به «سالت» واقعی خود برای معماری پی برد.

۱۵- پیتاگوراس یا فیثاغورث: (۵۶۹-۵۰۰ ق.م)، فیلسوف و ریاضیدان یونان باستان بود. او نخستین کسی بود که توانست اصول پراکنده‌ای را که ریاضیدانان نخستین عمدتاً با استقرا و آزمون و خطا کشف کرده بودند، بر پایه اصول و براهین قیاسی بنا کند.

۱۶- برتراند آرتور ویلیام راسل، سومین ارل راسل (به انگلیسی: 3rd Earl Russell, Russell William Arthur Bertrand). (زاده ۱۸ مه ۱۸۷۲ درگذشته ۲ فوریه ۱۹۷۰)، فیلسوف، منطق دان، مورخ، جامعه‌شناس و فعال صلح‌طلب بریتانیایی بود که در قرن بیستم می‌زیست.

۱۷- امانوئل کانت (Kant Immanuel) فیلسوف آلمانی و از مهم‌ترین فیلسوفان سده‌های جدید اروپا (۱۷۲۴-۱۷۹۷).

پیوستگی و پیوند میان ریاضیات، فلسفه، هنر، الهیات و عرفان بعدها عامل بسیار مهمی در شکل‌گیری هنر اسلامی شد.» (بلخاری، ۱۳۸۸: ۱۱۶ الی ۱۱۷)

«تحقیقات جدید نشان از آن دارد که استناد فیثاغورثیان به حساب و هندسه نه مبتنی بر الهیات یونانی بر الهیات و اساطیر سومریان بوده است. افلاطون که برجسته‌ترین اسطوره‌نگار غرب محسوب می‌شود، ارنست جی مک‌کلین سر منشاء افکارش را مستند بر کشفیات سومریان برمی‌شمارد.

مک‌کلین با ذکر اعداد نمادین سومری، که کارکرد خدایان این تمدن را نشان می‌داد، نسبت میان تقسیمات موسیقی با این اعداد و کارکردها را نشان می‌دهد. به‌عنوان مثال نماد عددی آنو^[۱۸] به صورت شصت شصت برابر با یک در نظر گرفته می‌شد. و خدایی چون انلیل^[۱۹] با نماد عددی ۵۰ مبدع فاصله موسیقایی سوم بزرگ^[۲۰] با نسبت چهار پنجم و سوم کوچک^[۲۱] با نسبت پنج ششم محسوب می‌شود.» (بلخاری، ۱۳۸۸: ۱۸)

«به گفته افلوپین: هرگونه موسیقی، بازتاب زمینی آن موسیقی است که در آهنگ عالم مثال موجود است.» (نوروزی طلب، ۱۳۸۸: ۱۲) «نوع نگرش افلاطون به عدد، هندسه، هنر و موسیقی (علاوه بر فلسفه) تأثیر مهمی بر هنر اسلامی نهاد. تألیف مهم‌ترین کتب نظری درباره موسیقی در تمدن اسلامی^[۲۲]، محصول این تأثیر است. علاوه بر موسیقی، معماری و آرابسک (اسلیمی) هندسی هنر اسلامی نیز، که مبتنی بر نوعی هندسه انتزاعی و تجریدی است، قطعاً نمی‌تواند متأثر از آرای ریاضیات قدسی یونانی نباشد.» (بلخاری، ۱۳۸۸: ۲۰)

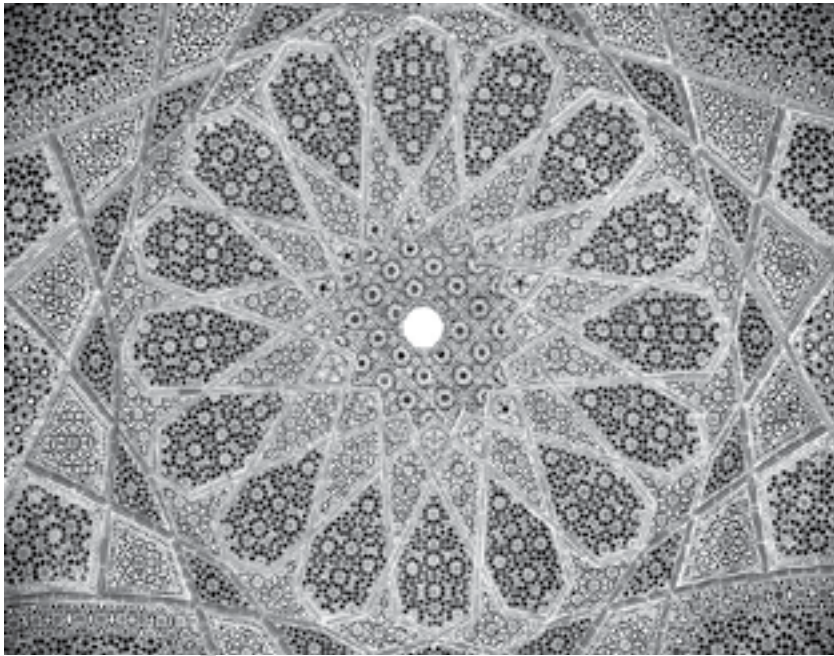
18- Ano

19- Enlil

20- Major third

21- Minor third

۲۲- اهم از کتابهای موسیقی کبیر از فارابی و المدخل الی صناعه الموسیقی واللواحق از ابن سینا و دیگر کتابها.

تصویر شماره ۲: سقف آرامگاه حافظ کاشی معرق طرح اسلیمی در معماری اسلامی،

(سایت ویکی پدیا-دانشنامه آزاد)

«فلاسفه اسلامی بر این باورند که: همان طور که کرات سماوی در گردشند و ستارگان نیز حرکتی دارند، نوای موسیقی را پدید می آورند که خدا را تجلیل می گوید. آهنگ های شیرینی که روح را به وجد می آورد انعکاسی از «موسیقی علوی» اند، که روضه رضوان را به یاد می آورند.» (مددپور، ۱۳۸۷: ۳۱۶)

«ریتم و حرکت دو عنصر لاینفک می باشند. حرکت زمانی ایجاد می شود که عنصر یا پدیده ای تکراری و ریتمیک وجود داشته باشد. از ابتدا که انسان به ضربان قلب و صدای تنفس خود گوش کرد و با ریتم آن آشنا شد، آن را با صداهایی انطباق داد و صداهای ریتمیک به وجود آورد و آن را موسیقی نام گذاشت. ریتم در شعر به صورت رباعی، دوبیتی، غزل، قصیده از قوانین ریتمیک برخوردار است. ریتم برای ۳ قوه قابل ادراک است: برای گوش (شنوایی) به صورت نیرویی مخفی و درونی، برای چشم (بینایی) به صورت ظاهری و برای قوه عضلانی.» (حلیمی، ۱۳۹۱: ۱۲۱۴ الی ۲۲۲)

تصویر شماره ۳: پل خواجه و ترکیب بندی قرینه آن با آب، (سایت ویکی پدیا-دانشنامه آزاد)

«هنری جرج فارمر^[۲۳] بر این باور است که: نوازندگان و دست اندرکاران موسیقی هر دو نظام گامی فیثاغورثی و زلزلی را به کار می برده اند. اما، آن ها نظام گامی فیثاغورث را نظام ایران باستان نامیده و به این ترتیب آن را ایرانی الاصل می دانند.» (بلخاری، ۱۳۸۸: ۳۱)

«انسان و طبیعت فرم هایی متشابه از قوانین تقارن، هندسه و ریاضیات در طبیعتند که انعکاسی از نظمی عالی ترند. نظم و تناسب به صورت قوانینی جهانی دیده می شوند که انسان تلاش می کند به وسیله حساب، هندسه و هارمونی درکشان کند. تناسب آن مانند ریتم است نسبت به زمان و هارمونی نسبت به صدا. این ریتم و صداهای هم آهنگ به صورت اعداد قابل درک می شوند.» (اردلان و بختیار، ۱۳۹۰)

تکرار و ریتم از عناصر به قوه ایست که در هنر معماری به خصوص معماری اسلامی به وضوح قابل رؤیت است. اسلیمی ها از عناصر تکرارشونده در معماری اسلامی هستند که پیوندی میان جهان کیهان شناختی و معماری ایجاد می نمایند. و منجر به تلفیق فضای سخت و خشن می گردند. (تصویر شماره ۲)

«یکی از همیژات عالم اساطیری شرق و عالم دینی مسیحی و اسلامی تکرار طرح و نقش در آثار هنری است.» (مددپور، ۱۳۸۷: ۴۰۱)

که در موسیقی و معماری به وفور شاهد آن هستیم. هنرمند با امر تکرار، بر زمان و مکان در اثر هنری خود تأکید دارد، گردش دائمی چرخ گیتی و پیدایش ادوار بعدی همه در حکم تکرار در زمان اند. «هنرمند با تاسی به نمونه اصلی و نقش و نگارهای عرشی (Archetype) اثر هنری که در گذشته ابداع شده و «صورت نوعی ازلی» آثار هنری محسوب می شود، سعی به تقرب به این نمونه دارد. به این جهت نقشی که می زند از نظری تکرار محسوب می شود که در واقع الهام جدیدی در سعی هنرمند برای تقرب به حقیقت و صور ازلی است.» (مددپور، ۱۳۸۷: ۴۱۲)

در واقع تلاش های پیاپی هنرمند در رسیدن به تقرب الهی را نمایش می دهد.

۲۳- هنری جرج فارمر: (Henry George Farmer) (۱۹۶۵-۱۸۸۲)، موسیقی شناس معروف بریتانیایی از کتاب های او «تاریخ موسیقی به روایت تصویر» است.

اسلیمی‌ها^[۲۴] فرم‌های رویان تزئینی هستند که به شکل گل و گیاه با ساقه‌های مارپیچی، در تمامی هنرهای اَبُکتیو نمود دارد. اسلیمی نقش درخت جاودانگی است که ابتدا و انتهای ندارد و بازتابی از حرکت منظم مؤلفه‌ها و پدیده‌های اعیان با خصوصیتی تناوبی‌اند. این ریتم مؤید توالی زمانی در موتیف‌هاست. توالی زمانی در موتیف‌ها صرفاً همچون اصوات موسیقی به صرف زمان متوالی نیست بلکه ساختار و تأثیر ریتمیک آن‌ها، ترکیبی فضایی از زمان را پدید می‌آورد. تشابه موسیقی و اسلیمی در روند ریتمیک آن‌ها تصور این را پدید می‌آورد که سیمای موسیقی اسلامی در تجسمی زمینی به صورت اسلیمی‌ها متبلور گشته‌اند.

«تقارن، ریتم و تکرار از خصوصیات هستند که به‌طور معمول در هنر معماری و موسیقی به‌کار می‌رود. بی‌شک ریتم نخستین عامل مشترک هنرهای شعر، موسیقی، نقاشی و معماری است.» (دهلوی، ۱۳۸۳) اگر از نقوش تکرارشونده معماری چشم‌پوشی کنیم فضاهای تهی که در آن اسلیمی‌ها روند رو به رشد خود را طی می‌کنند، بازگوی عالم معنا و فرض سکوت بیکرانی است که در کهکشان‌ها حضور دارد. «برخی از موسیقی‌دانان بر این باورند که ماه و ستارگان بر فواصل و ریتم موسیقی دستگاهی ایران تأثیرگذار بوده است، در اصل ۱۲ مقام در ارتباط با برج فلکی می‌باشند.» (کیانی، ۱۳۸۶) (تصویر شماره ۳)

فضا عنصر لاینفک هر ممکن‌الوجود در عالم هستی است، از این روی شناخت و درک فضا در هنر امری ضروریست. «موسیقی به کمک صوت و معماری توسط ماده، بیان احساس می‌کند.» (سراج، ۱۳۷۹: ۸۴)

فضا امر ملزوم حضور صوت و ماده است که هر کدام امکان پدیداری ماهیت مادی خود در آن فضا را بیابند. «این مفهوم -که فضا، نه شکل، باید در فرم‌ها هدایت‌کننده باشد- از مفاهیم مهم در درک معماری سنتی ایران اسلامی است. در ارتباط با جنبه فعال فضا مفهوم زمان به صورت چیزی متحرک پدید می‌آید. در عین حال توانایی منفعل در ماده یا فرمی که محصول مستقیم این حرکت است تجلی می‌یابد. این حرکت به تعبیری حرکت روح در فضا به سوی روح الهی است.» (اردلان و بختیار، ۱۳۹۰) موتیف‌های تکرارشونده، ترکیبی منفعل از موسیقی-معماری در فضا و ساختار خود پدیدار می‌کنند که سیمای کارکردگرا و هندسی سازه‌های شهری را متأثر از فرم سیال و روان خود نمایند.

«از درک یک فضای معماری، حسی را می‌توان به‌دست آورد که قطعه‌ای موسیقی نیز بتواند مشابه آن حس فضایی را القا کند. خانه‌ای در کویر که انبوهی از پستی و بلندی شن‌های روان در محاصره‌اش دارند، با رنگی از صداهای بم و گرفته سازه‌ای زخم‌های بلوچستان و ترکیبی از ارکستر سازه‌های مضرابی، خود می‌تواند در شکل‌دهی آن فضای روستایی با همه محرومیت‌هایش، نقش مؤثری داشته باشد.» (دهلوی، ۱۳۸۳)

۳- بازتاب هنر شرق بر موسیقی و معماری غرب نوین

نظریات جامعه‌شناسانه، دیدگاه‌های فلسفی و جریان‌ات ایدئولوژیک هر عصری تأثیر به‌سزایی بر هنر آن دوران می‌نهند. در دوران مدرن دقت ریاضی‌گونه، نظم هندسی، دیدگاه‌های ساختارگرا، عملکردگرا و دیدگاه‌هایی این چنین، هنر را در جهت سودمندی آن پیش می‌بردند. این فضاها بر آمده از نظریات اندیشمندان چون کانت، شکلوپسکی و دیگر اندیشمندان عصر خرد و روشنگری قرن ۱۸ م، فرمالیسم روسی و ساختارگرایی فرانسوی بودند. که فضایی آرمان‌گرا، اومانستی، مضطرب و مکانیکی، بی‌توجه به ضرورت تعدیل روح آدمی در معماری شهری، به وجود آورده بودند. با شناخت هنر شرقی نزد فلاسفه غربی، هنر معاصر غرب متأثر از ساده‌نگاری

۲۴- عبارت اسلیمی منسوب به اسلیم، شکل دیگری از واژه اسلام است و به این جهت گاهی آن را اسلامی نیز خوانده‌اند. اسلیمی یکی از هفت نقش اصلی در نگارگری سنتی ایران است. که نمودار تجریدی «درخت زندگی» و یا صورت عام‌درخت به‌ویژه درخت تاک است و با گردش‌ها و بیچش‌های پی‌درپی و هماهنگ شاخه‌های آراسته به برگ‌ها و نیم‌برگ‌ها و گره‌های آن از پایه‌ای که بند اسلیمی خوانده می‌شود، می‌روید و نشان‌های از جاودانگی به‌شمار می‌رود.

و استیلیزاسیون^[۲۵] شرق گردید و با ترکیب سایر هنرها در هم رویکردی متفاوت و مجزای کارکردگرایی، فضایی ساده و سیال برگرفته از فلسفه شرق را در بنیان ساختاری خود وارد نمود.

شاید عنوان هم‌سانی موسیقی شرق و غرب کمی ابهام برانگیز جلوه کند، اما تا پیش از قرن ۱۰ میلادی این دو مکتب موسیقی از اصول و مقیاس فیثاغورثی تبعیت می‌کردند. «نکته جالب توجه این است که موسیقی اسلامی وزن و گام مشخصی داشت که همین روند در موسیقی مغرب تأثیر گذاشت.» (فارمر، ۱۳۶۶: ۱۳۶)

دهه ۱۳۶۰ نظاره‌گر دگردیسی نهضت‌های هنری غرب به جوهی از مکاتب شرق بود، یکی از این نهضت‌های توسعه یافته مینیمالیسم نام گرفت. تجلی مینیمالیسم در معماری و موسیقی واکنشی به جنبش هنر و پیشه‌هاست^[۲۶]، که از بی‌نظمی‌های ویکتورین دوری می‌جست.

تادائو آندو^[۲۷] از معماران مینیمالیست ژاپنی است که ساده‌سازی فضا از مشخصه‌های اصلی کارهای اوست. تأثیرگذارترین آثار او «معبد آب» است. این معبد در زیر برکه‌ای تعبیه شده که راه ورودی آن از میانه این برکه به صورت پله‌کانی به زیر آب است و مخاطب را به سطح زیرین زمین، میان آب و نیلوفرها^[۲۸] می‌برد. سادگی معبد اشاره به دنیای ساده و بی‌آلایش شرقی دارد، که گویی دروازه دنیای جاودانگی است. (تصاویر شماره ۴ و ۵)

نهضت مینیمالیسم در موسیقی تا

۲۵- چکیده‌نگاری

۲۶- جنبش هنر و پیشه جنبشی هنری بود که در اواخر سده ۱۹ میلادی به خاطر تحول و دگرگونی در هنر کاربردی به وجود آمد. این جنبش بازگشتی به هنرهای پیشا رافائلی و تزئینی داشت.

۲۷- تادائو آندو به انگلیسی (Andō Tadao) (۱۹۴۱): معمار برجسته ژاپنی است.

۲۸- نیلوفر آبی از نمادهای جاودانگی، نور، کمال، بی‌مرگی و حضور الهی در دنیای شرق است، که ریشه در مرداب دارد و همیشه رو به خورشید است. ریشه آن نماد ماندگاری، ساقه‌اش به سان بند ناف است که انسان را به اصلش پیوند می‌دهد و گلش پرتو خورشید را تداعی می‌کند.

تصویر تبدیل می‌کند. تصویر-موسیقی و موسیقی-تصویری است که با چشم می‌شنویم و با گوش می‌بینیم.» (حکیمی، ۱۳۸۷: ۴۰۷) «سکوت چه کمکی به موسیقی می‌کند؟» «۴:۳۳» به ما می‌آموزد که نسبت به محیط پیرامون خود هوشیار باشیم. کیج معتقد بود که برای شناساندن ناشناخته‌ها باید آن ناشناخته‌ها را به کار برد.» (سلطانی، ۱۳۸۶: ۱۲۴)

«فلیپ گلس از آهنگ‌سازان معروف مینیمال، معتقد است ما باید دنبال مهارت‌هایی باشیم که تداوم موسیقی را تضمین کنند. تأکید او بر اوزان ریتمی موسیقی هند، راک، ملودی و روش حضور و غیاب صوت (که به عنوان بی‌صدایی از آن یاد می‌کند) و گسترش هارمونی ساده استوار می‌کند.» (سلطانی، ۱۳۸۶: ۱۲۶ الی ۱۲۹) گریز این هنرمندان از شکل و فرم و به‌کارگیری حالت پر و خالی‌های سیال شرقی کوششی در راستای تلفیق هنر پست مدرن غربی و هنر قدسی شرقی است. که فضای سطحی نگر غربی را در عمق فرو می‌برد.

نتیجه‌گیری

هنرهای کلامی، تجسمی، نمایشی، صوتی و معماری در هنر اسلامی به بیان و تجسم صفات جمالی الهی می‌پردازند، سازماندهی فضا براساس الگوهای رایج در معماری و موسیقی ایرانی و سلسله مراتب کشف فضا و فضاهای متصل و منفصل‌کننده، تناسب معماری و موسیقی به درک و تجربه همزمان لطافت‌های هنری در این دو هنر می‌انجامد و مخاطب را به اصل جاودانگی و ماندگاری رجعت می‌دهد. جنبه باطنی اعداد، راز و رمز هندسه آفرینش، نقش مؤثری بر موسیقی اصوات و معماری سنتی داشته‌اند. که ترجمان آن ایجاد عوامل دل‌نواز سمعی و بصری است. هنگامی که کلام به عنصری بصری مبدل می‌گردد و در ساختار خط بر بدنه سرد معماری تجسم می‌یابد، فضای کارکردی معماری را با بیانی ریتمیک، متعادل و متناسب با روح لطیف آدمی می‌نماید. این کلام و اصوات الهی‌اند که با تبلور در معماری اسلامی، جمادات را به تکلم وا می‌دارند.

هنرمند مسلمان، از هر ابزاری برای بیان امر والا و محاکات از جهان معنا بهره می‌برد. با توجه به گفته دکتر محمدحسین حلیمی ریتم شنوایی تابع نیروهای سوپراکتیو و ریتم بصری اُبژکتیو است، که آن‌ها را تابع خاصیت متضاد وحدت در کثرت و کثرت در وحدت می‌نماید. شاید هر یک مکمل دیگری باشد که این کمال را در دیگری می‌جوید. و وجود هر یک بی حضور دیگری امکان‌پذیر نمی‌باشد. نهادهای مشترک این دو زبان گفتاری نیز بازگوی فضاهای پر و خالی، نمودارهای ریتم دار و موزون آن‌هاست که فضای تهی معماری را معادل لحظات سکوت، و آوای پر پیچ‌وتاب نوای موسیقی و مقارن با اسلیمی‌های منتشر شونده و کلام‌های منقوش بر معماری می‌نماید. ■

منابع

- ۱- اردلان، نادر و بختیار، لاله، (۱۳۹۰)، حس وحدت-نقش سنت در معماری ایرانی، مترجم: ونداد جلیلی، تهران، موسسه علمی پژوهشی علم معمار، چاپ اول.
- ۲- آرنولد، توماس واکر و گیوم، آلفرد، (۱۳۲۵)، میراث اسلام، ترجمه مصطفی علم، تهران، مهر.
- ۳- بلخاری قهی، حسن، (۱۳۸۸)، سرگذشت هنر در تمدن اسلامی (موسیقی و معماری)، تهران، انتشارات سوره مهر، چاپ دوم.
- ۴- پایگاه اطلاع‌رسانی تبلیغات اسلامی بشرویه Available URL://www.febyan-boshrouyeh.blogfa.com.
- ۵- پایگاه اطلاع‌رسانی گلشن طبس Available URL://www.golshantabas.ir/wp-content/uploads.
- ۶- پایگاه خبری فرهنگ انقلاب اسلامی Available URL://www.farhangnews.ir/content.
- ۷- پوریوسفزاده، سارا و بهمانیان، محمدزمان و احمدی، فریال، (آذر ۱۳۸۹)، بازشناسی وجوه اشتراک معماری و موسیقی، در مجله کتاب ماه هنر، شماره ۱۴۷.
- ۸- حکیمی، ثریا، (مرداد و شهریور ۱۳۸۷)، شب جان کیج، در نشریه بخارا، شماره ۶۶.

اندازه‌های به منزله واکنشی در برابر پیچیدگی سریالیسم^[۲۹] و بی‌نظمی موسیقی‌شناسی بود. ویژگی این موسیقی ضرب یکنواخت، تونالیتته واضح و تکرار بی‌وقفه است. آهنگسازان پیش‌رو آن تری ریلی^[۳۰]، فلیپ گلس^[۳۱]، جان آدامز^[۳۲] بودند که به گونه‌ای ژرف از تفکر شرقی تأثیر پذیرفتند.

دیدگاه شرق محور برخی از هنرمندان مینیمالیستی چون جان کیج موکد بر سکوت حاکی از تمامیت است. از جهاتی می‌توان گفت: «موسیقی مینیمالیسم بازگشتی به خاستگاه مفاهیم آغازین موسیقی دارد.» (سلطانی، ۱۳۸۶: ۱۲۳)

جان کیج^[۳۳] با دیدگاهی شرق مآبانه معتقد است «صدا می‌بایست با سکوت تصادم یابد.» (حکیمی، ۱۳۸۷: ۴۰۶) قطعات «...» و «۴:۳۳» او در ۱۹۶۲ با عنوان «سکوت» تلاشی برای اثبات حضور صداهایی در سکوت و نمایش فضای تهی بود. نادر مشایخی در این باره می‌گوید: «در کار فرانک شفر^[۳۴] من نمونه‌ای جدید دیدم که او فرم‌های انتزاعی موسیقی را به

۲۹- سریالیسم در موسیقی به سبک خاصی از آهنگ‌سازی گفته می‌شود که در آن آهنگ‌ساز مجبور است پیش از آنکه نتی را که قبلاً در موسیقی استفاده کرده است، تکرار کند، مابقی نت‌های گام کروماتیک را نیز استفاده کند. وی از آن مجاز به تکرار نت مورد نظر است. بنابراین محدودیتی برای آهنگ‌ساز وجود دارد و آن این است که باید ابتدا از ۱۲ نت برای ساخت موسیقی استفاده کند، سپس به دنبال استفاده مجدد از ۱۲ نت برود.

30- Terry Riley (1935)

۳۱- فلیپ گلس (Glass Philip): زاده ۱۹۳۷ آهنگ‌ساز آمریکایی است. او یکی از بنیان‌گذاران موسیقی مینیمال و از تأثیرگذارترین آهنگ‌سازان قرن بیستم است و از او به عنوان کسی که هنر موسیقی را (همراه با پیش‌گامانی مانند ریچارد اشتراوس، کورت ویل و لئونارد برنشتاین) به میان مردم جامعه آمریکا آورد، یاد می‌شود.

32- John Adams (1947)

۳۳- جان کیج (Cage Milton John): از آهنگ‌سازان سده بیستم آمریکا در ۵ سپتامبر ۱۹۱۲ در لس‌آنجلس به دنیا آمد و در ۱۲ اوت ۱۹۹۲ در نیویورک در گذشت. آهنگ‌ساز، فیلسوف، شاعر، نظریه‌پرداز موسیقی بود. جان کیج از شاگردان آرنولد شونبرگ و هنری کاول بود. او از تأثیرگذارترین آهنگ‌سازان پس از جنگ دوم جهانی می‌باشد. نام‌دارترین اثر او شاید ۴:۳۳ (چهار دقیقه و سی و سه ثانیه) باشد که در آن نوازنده یا نوازندگان بدون نواختن حتی یک نت، این زمان را روی صحنه در سکوت میگذرانند و حاضران در سالن را به شنیدن صداهای درون سالن دعوت می‌کنند.

۳۴- فرانک شفر: متولد (۱۹۵۶)، فیلمبردار و تولیدکننده فیلم مستند هلندی.

۹- حلیمی، محمدحسین، (۱۳۹۱)، اصول و مبانی هنرهای تجسمی، تهران، احیاء کتاب، چاپ دهم.

۱۰- دهلوی، حسین، (۱۳۸۳)، آوایی از ستیغ کوه تا بلندای هنر معماری- مجموعه مقالات کتاب معماری و موسیقی، تهران، نشر فضا، چاپ دوم.

۱۱- سایت معمار پروژه،

Available URL://:www.memarproject.persianblog.ir

۱۲- سراج، حسامالدین، (۱۳۷۹)، موسیقی و معماری، تهران، مجله معماری و فرهنگ، شماره ۴.

۱۳- سراج، حسامالدین، (آذر و اسفند ۱۳۷۵)، تناسبیات ملکوتی در هندسه آفرینش، کیهان فرهنگی، شماره ۱۳۰ و ۱۳۱.

۱۴- سلطانی، پیمان، (بهار ۱۳۸۶)، مینی مالیسم، جان کجج و اسپکترا، در نشریه قال و مقال، شماره ۱.

۱۵- صادقی پورفریروز آبادی، ابوالفضل و خلیلزاده مقدم، مریم، (۱۳۹۰)، زبان مشترک در معماری و موسیقی و بررسی آن در هنرهای ایرانی، کتاب ماه مهر شماره ۱۶۲.

۱۶- فارمر، هنری جرج، تاریخ موسیقی خاور زمین- ایران بزرگ و...، ترجمه: بهزاد باشی، تهران، آگاه.

۱۷- فروزانفر، بدیع الزمان، (۱۳۱۵)، زندگانی مولانا جلال الدین محمد بلخی مشهور به مولوی، تهران.

۱۸- کیانی، مجید، (۱۳۸۶)، طبیعت در هنر موسیقی، تهران، فرهنگسرای نیاوران.

۱۹- لغت نامه دهخدا

Available URL://:loghatnameh.org

۲۰- مددیپور، محمد، (۱۳۷۴)، تجلیات حکمت معنوی در هنر اسلامی، تهران، امیرکبیر.

۲۱- مددیپور، محمد، (۱۳۸۷)، حکمت انسی و زیباییشناسی عرفانی هنر اسلامی، تهران، انتشارات سوره مهر، چاپ سوم.

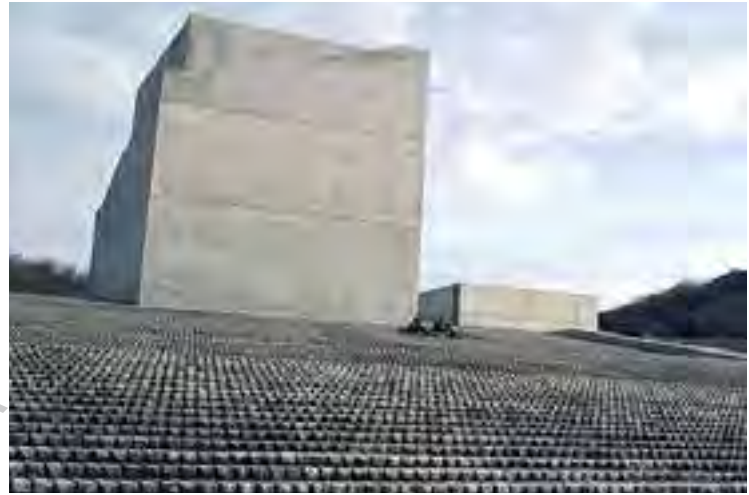
۲۲- مددیپور، محمد، (مهر ۱۳۶۸)، هنر اسلامی جلوه حسن و جمال الهی، سوره اندیشه، دوره اول، شماره ۷.

۲۳- نصر، سیدحسین، (۱۳۸۹)، هنر و معنویت اسلامی، مترجم رحیم قاسمیان، تهران، انتشارات حکمت، چاپ اول.

۲۴- نوروزیطلب، علیرضا، (خرداد ۱۳۸۸)، زیبایی و ذات شناسی هنر اسلامی، کتاب ماه مهر، شماره ۱۲۹.

۲۵- ویکی پدیا، سایت دانشنامه آزاد.

۲۶- یثربی، چیستا، (آبان ۱۳۸۳)، بحثی در باب هنر اسلامی، در نشریه بیناب، شماره ۷.

تصویر شماره ۴: تادائو آندو، موزه چیکاتسو آسوکا، (سایت معمار پروژه)

تصویر شماره ۵: تادائو آندو، معبد آب، نمای بیرونی، (سایت معمار پروژه)

تصویر شماره ۶: تادائو آندو، معبد آب، زیر معبد، (سایت معمار پروژه)